

'N GOEIE OUWE TIJD ?!

LEIDEN IN DE JAREN DERTIG

tekst en Lay-out: Agnes van Steen
Sjaak van der Velden

samenstelling: Henk Dessens
Cor Smit
Hans Speltie
Agnes van Steen
Sjaak van der Velden

type-werk: sekretariaat Subfakulteit Geschiedenis
Sjaak van der Velden

foto's: Christien van de Wel
Spaarnestad
Gemeentelijke Archiefdienst Leiden

druk: LSb-repro

uitgave: STADSKRANT LEIDEN

Leiden, juni 1984

— VOORWOORD —

Veel mensen kijken met enige nostalgie terug naar het verleden; vroeger was men nog tevreden, was het nog gezellig met elkaar en was de samenleving niet zo koud en kil als tegenwoordig. Toch was het vroeger niet alles rozegeur en maneschijn. Neem nu bijvoorbeeld de crisisjaren, de jaren dertig. Voor veel mensen was dit een verre van prettige tijd. Vooral onder de 'werkende stand' werd in die jaren veel armoe geleden en niet alleen door de massa's werklozen.

De overheid voelde zich nauwelijks geroepen deze mensen de helpende hand toe te steken. Ze werden afgescheept met een schamel steunbedrag.

Met de komst van de verzorgingsstaat na de tweede wereldoorlog lijkt de overheid een andere houding aan te nemen. Ze zou zich nu verantwoordelijk voelen voor het welzijn van het volk. Maar dit blijkt alleen zo te zijn in tijden van voorspoed.

In slechte tijden, zoals de huidige crisis, delven de zwakkeren in de samenleving toch weer het onderspit. De zwakste schouders krijgen de zwaarste lasten te dragen.

In de jaren dertig was dit niet anders. Hoe hielden mensen het hoofd boven water? Hoe sloegen Leidenaars zich door de crisis heen?

Dit waren de vragen die een groep geschiedenisstudenten voorlegde aan (oud-)bewoners van twee leidse arbeiderswijken. Ondervonden de mensen veel steun van elkaar, kwamen ze massaal in verzet of zocht iedereen een individuele oplossing? Het antwoord op deze vragen is terug te vinden op de volgende bladzijden.

Tevens wordt het antwoord gegeven op de vraag of toch in zekere zin gesproken kan worden van die goeie ouwe tijd.

Met dank aan de medewerkers van het onderzoek:

Albertine Bollemeijer, Gerard de Bruin, Henk Dessens, Herman Diederiks, Rob van Eyck, Ad Görts, Saskia Groenewegen, Erik Habold, Han Meeter, Ron Roetman, Wim Ruigrok, Huub Sanders, William Segers, Cor Smit, Hans Speltie, Agnes van Steen, Jaap Talsma, Sjaak van der Velden en Huub Wijfjes.

En verder natuurlijk aan alle mensen die zich lieten interviewen.

—DE HAVER- EN GORTBUURT—

In dit hoofdstuk behandelen we de oudste van de twee wijken: de Haver- en Gortbuurt. Deze stamt uit het eind van de zeventiende eeuw toen Leiden groeide en bloeide. Die bloei werd gedragen door de textielnijverheid en aan de huisjes uit de Haver- en gortbuurt is dat nog steeds te zien. De grootste groep huizen zijn namelijk de zogeheten Wevershuisjes, die vanaf 1660 werden gebouwd.

Uiteraard staan en stonden er ook andere huizen, maar een op de drie is een wevershuisje. Deze woningen hebben twee woonkamers, een slaapkamer en een beschoten zolder. Achter het huis is een klein plaatsje en soms had men in de dertiger jaren van de twintigste eeuw een klein toilet in de keuken, maar meestal moesten de bewoners zich met een plee op het plaatsje behelpen.

Zo woonden de armen uit de twintigste eeuw in de huisjes die voor hun lotgenoten uit vroeger eeuwen waren neergezet. Ze woonden in het aandenken van een eeuw, die goud genoemd wordt, maar voor grote groepen het allerminst was. Een andere karakteristieke groep huizen wordt gevormd door de in 1881 gebouwde hekjeshuizen. Weer een tijd van economiese groei en weer werden huizen gebouwd voor de dragers van die groei. Deze door de N.V. Leidsche Bouwvereniging gebouwde huizen hadden één woonkamer met bedstee en een onbeschoten zolder, terwijl het toilet in de keuken zat. Deze huisjes waren een stuk kleiner dan de zeventiende eeuwse en staan rug aan rug; een plaatsje kenden de bewoners dan ook niet.

"We hadden ene grote kamer en 'n keukentje waar je het huis inkwam. En m'n vader -die was lasser geweest- had allemaal ijzeren rekken gemaakt met bloempotten voor buiten aan de muur. En klompen met planten, acht 't was zo'n lekker huisie. En dan boven -moet je es luisteren: we hadden zes meisjes en vier jongens, nou dat heb niet lang geduurd want eer de jongste geboren was ging de oudste trouwen, dat begrijp je wel. Maar goed we hebben er dan toch met z'n dertienen geleefd en dan hadden we opoe in. Nou was er boven ook een bedstee en daar gingen opoe en twee meisjes in, dus waren we twee meisjes kwijt. Dan stonden d'r twee tweepersoonsledikanten voor de jongens en nog ledikanten voor die andere vier meisjes en dan was 't net 'n hospitaal met van die rijen", zo herinnert zich een mevrouw.

In totaal stonden in de Haver- en Gortbuurt ruim vierhonderd woningen. Dat waren dan voor het merendeel (70%) kleine eensgezinswoningen, één op de tien was 'n etagewoning en de rest waren wat grotere huizen.

In de tijd waar dit boekje over gaat waren vele huizen al erg vervallen en eigenlijk rijp voor de sloop. Toch heeft het tot 1978 geduurd voor men met renovatie -zoals dat tegenwoordig zo mooi heet- begon.

Wie woonden er nu zoal ten tijde van de crisis der dertiger jaren in de Haver- en Gortbuurt? Uit het feit dat de huizen klein en meestal niet best van kwaliteit waren kunnen we wel afleiden dat het niet de rijksten waren. Die rijken woonden meer aan het Plantsoen. Daar werd in 1880

*De 1e Gortestraat. Veel woningen waren rijp voor
de sloop*

-na demping van de 4e Binnenvestgracht- een rij monumentale herenhuizen gebouwd.

De Haver- en Gortbuurt werd zo aan het zicht onttrokken en de bewoners van de Binnenvestgracht bleven zitten met het uitzicht op de leveranciers- en dienstbodeningangen aan de achterkant van de nieuwe huizen. De zon zagen ze alleen 's ochtends en 's avonds nog even door hun straatje schijnen. In de buurt zelf woonden de mannen en vrouwen die in de fabrieken en werkplaatsen, de huisindustrie of het huishouden hard moesten werken voor een mager bestaan.

Als ze tenminste werk hadden, want de twintiger en dertiger jaren was een tijd van grote werkloosheid. Ook kwam het veel voor dat men geen vast werk had, maar hier en daar een klus aannam. Alleen de huisvrouwen hadden nooit te klagen over gebrek aan werk.

Welke beroepen de bewoners van de Haver- en Gortbuurt hadden, valt af te leiden uit de adresboeken van Leiden. Hierin staan namelijk de beroepen vermeld van de hoofdbewoners. Meestal werd als hoofdbewoner de man aangemerkt, zodat we over het beroep van de vrouwen weinig te weten komen op deze manier. Uit interviews bleek echter dat veel vrouwen werkten als werkster of als thuiswerkster

voor de conservenindustrie, naast hun werk als huisvrouw. Van de hoofdbewoners bleek in de hele periode tussen de twee wereldoorlogen gemiddeld één op de acht 'los werkman' te zijn, dus iemand zonder vaste baan. Nog eens zo'n dertien procent stond in de adresboeken vermeld als fabrieksarbeider. De overige 250 hoofdbewoners in de Haver- en Gortbuurt hadden ongeveer honderd verschillende beroepen. Dat kon dan variëren van opperman of sjouwer tot musikus. Over het algemeen kunnen we wel zeggen dat de mannen in onze buurt handarbeider waren. Dat betekende: hard werken, weinig te vertellen hebben en laag loon.

Behalve de rijken die aan het Plantsoen woonden en de gewone arbeiders in de buurt, was er nog een groep: de middenstanders. Deze kleine zelfstandigen (winkeliers, schilderspatroons enz.) woonden vooral in de Kraaijerstraat en op het Levendaal. Arbeiders en rijken gingen niet met elkaar om, maar ook arbeiders en middenstanders hadden niet veel contact. Weliswaar spraken niet alle middenstanders over "de schooiers uit die achterbuurt", maar ze keken wel bijna allemaal een beetje neer op "die gewone mensen uit de steeg, uit de steeg hoor, we praatten ook niet over een straat.

Het is Gortestraat - Haverstraat, maar wij praatten in onze jeugd altijd over de steeg. Want wij woonden in de Kraaijerstraat en dát waren de stegen."

Toch hadden de meeste middenstanders het ook niet echt breed, maar "ze waren van betere stand als wij. Ze hadden een beter inkomen", zoals een glazenwasser het uitdrukte.

De middenstanders werden door de mensen uit de 'stegen' wel voor kapitalist uitgescholden, maar de echte kapitalisten haalden hun neus net zo goed op voor de winkeliers als de arbeiders. "D'r was niet zo'n grote afstand tussen de middenstanders en de arbeiders, als tussen de rijken en de middenstand."

Veel middenstanders zetelden in de Kraaiierstraat

Huisvrouwen hadden het niet makkelijk. Met weinig geld moesten ze een huishouden zien draaiende te houden. Colijn wilde in de crisis bezuinigen; hij vond dat de mensen zuiniger moesten leven. Wat dat betreft is er niet veel veranderd, maar zeker toen bezuinigden de mensen altijd al. Vlees werd er niet gegeten, hooguit zondags een stukje en geld om mooie of lekkere spullen te kopen was er helemaal niet.

"Thee, er werd nooit een ons thee gehaald, er werden altijd kleine pakjes thee gehaald van 2½ cent van Van Nelle, dat weet ik nog goed. Een pakje beschuitjes van 2½ cent, nou ja dat was maar eens in de week hoor. Ook 's zondags werd er een ons hele lichte koekjes gehaald, voor de rest natuurlijk helemaal niks, omdat het dodelijke armoe was." Tegen deze mensen werd dan gezegd dat ze het rustiger aan moesten doen, alsof ze zich aan uitspattingen te buiten gingen.

De toenmalige bezuinigingsprofeten hielden de arbeidersvrouwen voor dat ze van vissenkoppen heerlijke soep konden koken. Nu wisten die vrouwen dat waarschijnlijk ook wel, maar de grote vraag luidt natuurlijk wie de rest van de vis mocht eten. In die tijd deed het volgende rijmpje dan ook de ronde:

Vis, vis, lekkere vis
Weet je niet hoe heerlijk-die is?
Je hakt er de kop af en de staart
en de rest die wordt in de ijskast bewaard,
dat is voor de betere standen,
De werkloze mag alleen klappertanden.

Veel vrouwen moesten poffen, op de lat kopen, omdat het geld ondanks alle zuinigheid voor betaaldag op was. Ze liepen dan ook nog eens het risico door een met dubbel krijt schrijvende winkelier getild te worden. Zo hard als de mannen in de fabrieken werkten voor een schamel loon, zo hard moesten de vrouwen thuis werken om dat geld verantwoord uit te geven of om er een aanvulling op te verdienen.

In het voorgaande hebben we het steeds gehad over mannen en vrouwen, maar veel bewoners van de buurt waren natuurlijk nog kind. Hoeveel dat er waren is zonder een uitgebreid en moeizaam onderzoek in het bevolkingsregister niet na te gaan. Dat het er veel waren lijkt echter voor de hand te liggen, want voorbehoedmiddelen gebruikte men nog niet zo, al herinnert een oude bewoonster zich dat je ze bij Sanitas op de Steenschuur kon halen. Het is dan ook geen wonder dat 'motjes', ondeskundige en dus levensgevaarlijke abortus en grote gezinnen hand in hand gingen. Gezinnen met tien kinderen waren geen uitzondering al daalde de gezinsgrootte wel toen de armoede door de crisis groter werd en ook voorbehoedmiddelen langzaam en voorzichtig meer gebruikt werden. "M'n lieve jongen, dat ging allemaal per ongeluk ja. Ik zeg maar: die grote lui die wisten de weg wel, maar die arbeidersmensen toch niet. Daarbij was alles nog zo'n vreselijke zonde; 'n voorbehoedmiddel dat was er helemaal niet bij (...). Kijk es ik heb nooit

The Sanitas Cie.

Steenschuur 1 - Leiden

Den Haag, Wagenstraat 118.

Huis van Vertrouwen!

Depôts Gummiwaren-Fabrieken

Alle Hygiënische Dames- en Heeren-Artikelen, Toilette
Gummikousen. - Specialiteits-Succesmiddelen. - Haar-
Euid- en Voetversorging. — Bestrijding „Corpulentie“
Nieuwste Breakbanden. - „De mooie Teint“ in een week
Schitterend succes met **Pasta de Beauté.**

„**DE NEUSVORMER**“, een geheel nieuw en eenvoudig
apparaat verbluffend — De nieuwste **Baikbanden.**

Prijscourant gratis Steenschuur 1 of tegen 15 ct
Postz in Gest Couvert **1254**

Jeugd — Kracht — Schoonheid — Teyredenheid.

Leidsch Dagblad 6 oktober 1928

last van m'n broertjes of zusjes gehad, ik vond 't altijd zalig als er een kwam, maar m'n moeder zei zelf: 'ik hoop nooit -niet dat je moet gaan knoeien- maar ik hoop nooit dat jullie mij na gaan doen, want je hebt geen leven'."

De meeste kinderen uit de Haver- en Gortbuurt gingen naar de twee scholen die in de buurt zelf lagen. Hiervan stond die aan de Binnenvestgracht iets beter aangeschreven, maar daar moest je dan ook een paar centen schoolgeld betalen. Zoals altijd was het onderwijs in een arbeidersbuurt nou niet bepaald het beste van 't beste. Zo vertelde een meneer over zijn vroegere hoofdonderwijzer: "Die man

heeft altijd ook het idee gehad, en dat heeft-ie ook tegen mijn vader gezegd, van 'ach, dat zijn toch arbeiderskinderen, en die kunnen toch niet verder leren', dus gaf hij je weinig aandacht."

Enigszins begrijpelijk is de houding van die hoofdonderwijzer trouwens wel, want hij zag natuurlijk ook wel dat de arbeiderskinderen vanwege het geld nooit verder zouden leren. Maar juist daarom had hij ze des te meer aandacht moeten geven in de tijd dat ze wel op school zaten. Ook al werd hij misschien wel eens moedeloos als kinderen niet naar school kwamen, omdat ze geld moesten verdienen. De scholen voerden een hele strijd tegen dit 'ongeoorloofd verzuim'. Het hoofd van een school aan de Haverstraat meldde in 1927 tenminste dat dit verzuim met energie werd bestreden. "Daarbij verleende de politie haar zeer gewaardeerde steun. Van de 17 delinquenten werden er 14 naar de schoolbanken teruggedreven. Drie huisgezinnen echter stonden pal in hun verzet en tartten elke vervolging." Alsof het om gevaarlijke misdadigers ging!

Maar al met al lag het voor de hand dat de meesten niet doorleerden. Veel ouders waren blij als hun kind op z'n veertiende ging werken en zo de armoe wat kon verlichten. Het is daarom bewonderenswaardig dat veel kinderen later toch nog een avondopleiding gingen volgen. Na een dag hard werken nog een avond hard leren. En dan lag er daarna echt geen professorensalaris te wachten.

Veel kinderen kregen als ze naar school kwamen ook voedsel en kleding uitgereikt. "De kindervoeding, dat was op de

Middelweg elke middag. Je wist altijd al van tevoren wat je at, want dat was elke week hetzelfde. Maandags was het erwtensoep, dinsdags rijst, woensdags aardappelen gestampt, donderdags vermicellisoep en vrijdag grutten en rozijnen. Dat ging aan lange tafels en dan moest je doorschuiven. Je kreeg ook alles in een schaalje. Ik vond het wel eens verschrikkelijk hoor."

In de crisisjaren nam het aantal kinderen dat zo geholpen werd uiteraard enorm toe.

Zoals we verderop nog zullen zien moesten veel kinderen als ze 's middags uit school kwamen hun moeder nog helpen met bonendoppen. En ook in de schoolvakanties werd er heel wat afgedopt en geschild.

Ook al konden de kinderen dan fijn in het Plantsoen of gewoon op straat spelen, zeer snel werden ze met hun neus op de ellende die onder de arbeiders heerste gedrukt.

We hebben het tot hier gehad over de verschillende mensen die in de buurt woonden: mannen, vrouwen, kinderen, arbeiders en middenstanders. Hoe zij met elkaar omgingen is echter nog onduidelijk. Wel hebben we iets gezien van het standsverschil tussen middenstanders en arbeiders, maar hoe gingen die arbeiders met elkaar om?

Wat ons bij het praten met mensen over vroeger erg trof was "Ze waren allemaal op en top met elkaar. Als er met mij wat gebeurde, dan sprong m'n buurman, m'n buurvrouw in, om te helpen. Die eenheid had je vroeger in die buurt hè" en "Bij ons is de buurvrouw wel eens een broodje komen brengen, het was dan wel oudbakken, maar ja het was toch een goede bedoeling."

Kortom, men hielp elkaar en leefde met elkaar. Het was "net een grote familie". Toch gold dit niet voor de hele buurt, maar eigenlijk alleen voor het eigen straatje. De mensen uit de 2e Haverstraat bijvoorbeeld gingen wel met elkaar om, maar bijna niet met die uit de eerste. En ook al ging men goed met elkaar om, vechtpartijen kwamen regelmatig voor. Als de politie zich er dan mee wilde bemoeien keerden de vechtende partijen zich overigens meestal gezamenlijk tegen die agenten. De buurt hield niet zo van dit soort indringers. Wat ook geregeld voorkwam was openbare dronkenschap. Er waren nogal wat mannen die na een dag hard werken hun heil in een van de vele buurtkroegen zochten en daar veel geld verzopen. Zo probeerden ze hun ellende te vergeten en als was het om te laten zien dat ze echt niet zo onmachtig waren als op hun werk leek,

sloegen ze tot overmaat van ramp bij thuiskomst hun vrouw in elkaar. De romantiek van de stijfseibaan, waar ze elkaar hadden ontmoet, was er dan wel helemaal afgesleten. Uiteraard was het nou ook weer niet zo dat alle vrouwen zich door hun man op d'r kop lieten zitten, want velen regeerden op hun beurt met strakke hand hūn domein: het huishouden.

Ondanks alle ellende bewaren veel oud-bewoners prettige herinneringen aan de tijd toen ze in de Haver- en Gortbuurt woonden en ook zij die er nu nog wonen kijken vaak met weemoed terug op de tijd voor de oorlog. Want ondanks alle onderlinge strijd was er sfeer in de buurt, leefde men met elkaar en steunde men elkaar tegen een buitenwereld die koud, hard en zakelijk was. Men had geen geld om tegen de ellende op te boksen, dus moest men het wel proberen samen te doen.

Ieder straatje een aparte gemeenschap